

Az apokaliptikától megszabadított Jézus²

„Isten országa rajtatok áll vagy bukik”
(Lk 17,21)³

Jézus alakját (gondolkodásmódját, tanítását, tetteit) kezdettől fogva (vagyis már a szóbeli áthagyományozástól és az evangélisták műveitől kezdve) különféle átalakítások „átfestések” érték, ezek közül az egyik – vagy talán a – legrosszabb az, amelyet eszkatologikus-apokaliptikus átfestésnek nevezhetünk.

Az eszkatológia (gör. *eszkaton* = végső, legutolsó + *logosz* = tan) az emberiség és a világ végső sorsát tárgyaló bibliai, illetve teológiai tanítások (halál, feltámadás, ítélet, tisztulás, menny, pokol stb.) összessége. A Bibliában különféle elképzelésekkel találkozunk az egyén, Izrael és az emberiség végső földi sorsára, illetve túlvilági életére vonatkozóan, ennek megfelelően beszélünk egyéni, nemzeti és általános, illetve transzcendentális eszkatológiáról.

Az i. e. 2–1. században létrejött apokaliptika (*apokalüpszisz* = feltárás, felfedés, kinyilatkoztatás) az *eszkaton*, a végidő közeli eljövételének türelmetlen várása, illetve az eljövettel kapcsolatos elképzelések és az ezeket összefoglaló irodalom összessége. Tárgyát azok az események alkotják, amelyek (az elképzelések szerint) lezárják és beteljesítik majd a történelmet, és bevezetik az – e világi és/ vagy túlvilági értelemben vett – végidőt.

Lényegi mozzanatai a következők: A történelem beteljesedése Isten közvetlen beavatkozásának eredménye lesz; véget ér a jelenlegi tökéletlen világrend, helyébe üdvösséges és végleges világrend lép; a nagy fordulatig a gonoszság uralkodik, de aztán Isten leszámol a gonoszokkal, a bűnösöket megbünteti, a jókat pedig megjutalmazza; ennek az „igazságtevésnek” az egyetemességét az teszi le-

¹ GROMON András (1951–) teológus, író, fordító, a római katolikus egyházból tanítása miatt kiközösített, tevékenységétől eltiltott pap.

² A tanulmány javított változata a Bokor Közösség honlapján 2015-ben (http://www.bokorportal.hu/tanulmanyok/Gromon_Apokal.pdf), illetve 2016-ban a GROMON András, *Isten országa rajtatok áll vagy bukik* (Dunakeszi: Elpídia) kötetben megjelent tanulmány-nak.

³ A szerző saját fordításában hozza a bibliai idézetet, részletes indoklását ld. a tanulmány végén.

hetővé, hogy a halottak feltámadnak; a jelentől egészen odáig bekövetkező, többnyire borzalmas események és kozmikus katasztrófák időpontját és menetét Isten egy-egy embernek „tárja föl, nyilatkoztatja ki” álmok, látomások, mennyei utazások révén, s az így nyert ismeretek „ezoterikusak”, vagyis a „beavatottak” számára vannak fenntartva; mivel minden előre megszabott isteni rend szerint megy végbe, sem az igazakat vigasztaló buzdítást, sem a gonoszokra váró ítélet meghirdetését nem kíséri megtérésre sürgető felhívás. Az apokaliptikus elképzelésvilág különösen fontos alakja egy titokzatos „Emberfia”.

Az apokaliptika megteremtette a maga sajátos szimbolikus nyelvezetét és irodalmi formáit; a művek általában álnéven, a múlt kiemelkedő személyiségeihez kötve jelentek meg. (Az Újszövetségben egyetlen „klasszikus” apokaliptikus mű kapott helyet: a Jelenések könyve.)

A kései zsidóság kozmikus átalakulások izzó színeivel festette le ezt az élénk jövő- és végvárást, az első keresztények pedig átvették és Jézusra alkalmazták (vö. pl. Mt 24,29–31), azután pedig azt állították róla, hogy elválaszthatatlanul hozzátartozik Jézus zsidó azonosságtudatához és az igazi keresztények azonosságtudatához egyaránt. (Az újkorban olyan jelentős teológusok azonosultak ezzel a szemlélettel, mint például Albert Schweitzer vagy Joachim Jeremias, és a közeli végvárásnak (*Naherwartung*) hatalmas irodalma jött létre.)

A Jézus-képnek ez az eszkatologikus átfestése azért a legtorzítóbb, a legkönyörtelenebb, a legdurvább és a legtartósabb az összes átfestések között, mivel a Jézus-kép minden hasadékába és repedésébe behatolt; ennek alapján értelmezték aztán Jézus minden szavát, minden példázatát, minden tettét – a bizonytalan, távoli (vagy olykor a közeli) jövőre vonatkoztatva azokat (Hanna Wolff)⁴. Walter Nigg egyenesen így fogalmaz: „Kevés személyiséget festettek át annyira a felismerhetetlenségig, mint Jézust. A világtörténelemben vele bántak el a leginkább, s így keresztthalála után újabb passzió kellett keresztülmennie.”⁵

Mivel a szóban forgó eszkatologikus-apokaliptikus Jézus-képnek épp az ellenkezője az igaz, a valódi Jézus-kép (ha beszélhetünk egyáltalán ilyenről) és a helyes keresztény önazonosság megtalálásához fel kell ismerni és határozottan el kell távolítani az arra rákent mázat, azaz meg kell szüntetni a Jézus-kép eszkatologikus átfestését. Az alábbiakban erre teszek kísérletet.

A szinoptikus evangéliumokban közel száz alkalommal találkozunk ezzel a problematikával; a legfontosabb előfordulásokat a tartalom alapján adódó főbb

⁴ Hanna WOLFF, *Neuer Wein – Alte Schläuche. Das Identitätsproblem des Christentums im Lichte der Tiefenpsychologie* (Walter Verlag ⁴1990), 146.

⁵ Uo., 146.

témakörökbe csoportosítva veszem sorra. (A jézusi idézetekben dőlt betűkkel közlöm azt, amit az evangélisták Jézus ajkára adtak, de nem tartom hitelesen jézusinak, dőlt és kövér betűkkel azt, amit hitelesen jézusinak tartok.)

Világvége

A világvégére – illetve az ezt megelőző, a nemzetek közötti háborúskodásokra és Jeruzsálem pusztulására – vonatkozó, Jézus ajkára adott tanításokat és „jövendöléseket” a szinoptikus evangéliumok „nagy apokaliptikus beszédei” tartalmazzák: elsődlegesen Mk 13,5–37 és párhuzamos helyei (Mt 24. és Lk 21. f.), további kiegészítésekkel mind Máté, mind Lukács részéről (Mt 24,10–12.26–28.37–41 és 25. f.; Lk 17,22–37; 23,29–30). Fölösleges lenne mindezt szó szerint idézni, ízelítőként álljon itt a legfontosabbnak tűnő néhány mondat (Lk 19,43–44; Mk 13,7–8.24–27.32):

„Olyan napok jönnek majd rád, [Jeruzsálem], amikor ostromsáncot emelnek ellened ellenségeid, és körülvesznek, és mindenfelől szorongatnak, és a földdel tesznek egyenlővé téged és benned lakó gyermekeidet, és nem hagynak követ kövön benned ... Amikor pedig háborúkról és háborús hírekről hallotok ... ez még nem a vég ... mert nép nép ellen, és ország ország ellen támad majd. Itt is, ott is földrengés lesz, és éhínségek lesznek. Ez a szülőfájdalmak kezdete. ... Azokban a napokban viszont ... a nap el fog sötétedni, a hold nem adja fényét, a csillagok lehullanak az égről, és az egekben lévő erők megrendülnek. Akkor meg fogják látni az Emberfiát, aki eljön a felhőkön nagy erővel és dicsőséggel. És akkor elküldi az angyalokat, és összegyűjti kiválasztottait a négy égtáj felől, a föld sarkától az ég sarkáig... Azt a napot vagy azt órát azonban senki sem ismeri, sem az angyalok az égben, sem a Fiú, csak az Atya.”

Ítélet

A világvége központi eseménye az apokaliptikusok felfogása/várákozása szerint az ítélet, a „végítélet” lesz, amely „szétválasztja a jókat és a rosszakat”, s az előbbiekre boldog örök élet, az utóbbiakra örök büntetés vár. Ezt az elképzelést Jézusra is „ráaggatták” (nem utolsósorban talán „első fellépésének”, nyilvános működésének a keresztre feszítésben végződött kudarca miatt, mintegy annak ellensúlyozásaként).

Tételszerűen fogalmazza meg ezt a nézetet Mt 16,27: „Mert eljön majd angyalaival, Atyja dicsóságében az Emberfia, s akkor megfizet mindenkinek cselekedetei szerint.” Szelídebb megfogalmazásban, de ugyanez áll Mk 8,38-ban: „Aki

szégyell engem és az én szavaimat e házasságtörő és bűnös nemzedék előtt, azt az Emberfia is szégyellni fogja, amikor eljön Atyja dicsőségében a szent angyalokkal.”

Ugyancsak elvi síkon fogalmazta meg ezt Lukács – méghozzá Jézus szájába adva – az özvegy és az igazságtalan bíró példázatához fűzött magyarázatában (Lk 18,7–8): „Isten ne szolgáltassa igazságot választottainak, ... amikor éjjel-nappal hozzá kiáltanak? Mondom nektek, váratlanul igazságot szolgáltatom majd nekik.” Ugyanez szólal meg a „nyolc boldogság” Jézusnak tulajdonított egyik tételében is (Mt 5,6): „Áldottak, akik éheznek és szomjazzák az igazságosságot, mert [Isten] majd kielégíti őket.”

Jézus állítólag még az apostoloknak is megígérte, hogy részt vehetnek majd az ítékezésben: „Ámen, mondom nektek, hogy ti, akik követtetek engem, a világ megújulásakor, amikor az Emberfia odaül majd dicsőséges trónjára, ti is tizenkét trónon ültök majd, és ítélni fogjátok Izrael tizenkét törzsét” (Mt 19,28 és Lk 22,28–30). Közvetve magában foglalja ezt a gondolatot a Jézus jobbán és balján ülés „az ő eljövendő dicsőségében”, amire Jakab és János törekedett, és amit Jézus persze határozottan elutasított (Mk 10,35–40).

A „jók és rosszak szétválasztásának”, a jutalmazásnak és büntetésnek a témáját belevitték Jézus példázataiba, ill. azok magyarázatába is. A dúsgazdag és a koldus Lázár példabeszédében Ábrahám azt mondja a pokolba jutott gazdagnak: „Emlékezzél meg arról, hogy életedben megkaptad javaidat, hasonlóan Lázár is a rosszat: őt most itt vigasztalják, te viszont szenvedsz. Mindemellett köztünk és köztetek nagy szakadék van, hogy akik át akarnak menni innen hozzátok, ne legyenek képesek rá, se onnan hozzánk át ne keljenek” (Lk 16,25–26). Ezt fogalmazta bele Máté az ún. ítéletablóba: „Amikor pedig az Emberfia eljön dicsőségében, és vele az összes angyalok, akkor dicsőséges trónjára ül majd, és összegyűlik előtte minden nemzet, és elkülöníti őket egymástól, ahogyan a pásztor elkülöníti a juhokat a kecskéktől, s a juhokat a jobbára állítja, a kecskéket pedig baljára ... Akkor így szól majd a balján állókhoz: Menjetek tőlem, átkozottak, az örök tűzbe, amely az Ördögnek és angyalainak készült! ... És ezek elmennek majd az örök büntetésre, az igazak pedig az örök életre” (Mt 25,31–33.41–46). Hasonló keménységgel beszél a búza és a konkoly példabeszédéhez fűzött apokaliptikus magyarázat is: „Ahogyan tehát összeszedik a konkolyt, és tűzben elégetik, úgy lesz az e világi élet végén is: Az Emberfia elküldi majd angyalait, s azok összeszednek az ő országából minden ... törvénszegőt, és tüzes kemencébe vetik őket: sírás és fogcsikorgatás lesz ott! Az igazak pedig felragyognak majd Atyjuk országában, mint a nap” (Mt 13,40–43 – vö. Jn 15,6!).

Mindez nem más, mint a korabeli apokaliptika magától értetődő, kihagyhatatlan eleme, „a mérleg törvénye”, vagyis az „osztó igazságosság” avagy „kiegyenlítő igazságosság” eszméje, amit egyszerűen így lehet megfogalmazni: A jók elnyerik jutalmukat, a rosszak elnyerik büntetésüket Istentől, illetve: az isteni ítélet nyomán a jók és a rosszak rangsora megfordul. Ezt az elvet alkalmazva toldotta meg Lukács a Hegyi beszédnek megfelelő Síksági beszéd boldog-mondásait a négyszeres jaj-kiáltással: „Jaj nektek, gazdagok, mert már megkaptátok a nektek járó vigasztalást! Jaj nektek, akik most elteltek, mert éhezni fogtok! Jaj nektek, akik most nevettek, mert bánkódni és sírni fogtok! Jaj nektek, ha jókat mondanak rólatok az emberek...” (Lk 6,24–26).

Csakhogy Jézus következetesen elutasította az igazságosság effajta felfogását: azt tanította, hogy Isten nem igazságosságot akar, és nem kiegyenlíteni, azaz megbosszulni/megtorolni, hanem meg akarja bocsátani az elkövetett igazságtalanságokat, és ugyanezt a megbocsátási készséget várja el fiaitól, azaz a hozzá tartozóktól is. Ezért engedi el az Istent példázó király egyetlen kérő szóra a tízezer talentum adósságot (Mt 18,23–33), és az ugyancsak őt mintázó szőlősgazda ezért adja meg az utolsó órában munkába állt napszamosoknak is a teljes napi bért (Mt 20,1–15). Isten példájából levonva a következtetést, Jézus határozottan kijelenti: „Mondom nektek, ha a ti igazságosságotok bőven fölül nem múlja az írástudókét és farizeusokét, semmiképp nem mentek be a Mennyek országába” (Mt 5,20). Ebből fakad az ellenségszeretet követelménye is (Mt 5,44–45): „Szeressétek ellenségeiteket, és imádkozzatok üldözőitekért, hogy így fiaivá váljatok mennyei Atyátoknak, mivel ő olyan, aki fölkelte napját gonoszokra és jókra, és esőt küld igazaknak és bűnösöknek.” Önmagára vonatkozóan is általános érvénnyel fogalmazta meg Jézus (Lk 12,14): „Ki tett engem bíróvá vagy osztóvá köztetek?” – Ez a Jézus hogyan vallhatta volna a fenti apokaliptikus nézeteket?

Az Emberfia

A világvégi események és azokon belül a végítélet központi alakja az „emberfia”, aki mennyei bíróként jelenik majd meg: ítélkezik, és gondoskodik az ítélet végrehajtásáról. Csakhogy a szövegek Jézusra is alkalmazzák az „emberfia” címet, illetve Jézus is beszélt önmagáról „emberfiaként”, amiből olyan fogalmi káosz keletkezett (már az evangéliumokon belül is), hogy témánk tárgyalásához mindenekelőtt fogalmi tisztázásra van szükség.

Az „emberfia” (vagy „emberek fia”) kifejezés eredeti értelme a hétköznapi arám nyelvben: „az ember”, „egy ember”, „az ember általában”; az „én” körülírására használták, legtöbbször olyan összefüggésekben, amelyekben a meggyaláz-

tatás vagy a halál volt a téma. A *vallási* nyelvben sajátos mellézköngéje volt: „szegény, hatalom nélküli ember, aki egészen rá van utalva Istenre, és akit Isten támogat” (vö. Zsolt 8,5 és a próféta állandó „emberfia” megszólítása Ezékiel könyvében; akárcsak Ezékiel személyében, Jézuséban is figyelemre méltó módon összekapcsolódik az „emberfia” és a „próféta” mivolt, vö. Ez 34,1–2; Mk 6,4).

Jézus mindig önmaga megjelölésére használta e fogalmat, mégpedig szokásos alapjelentésének megfelelően, értelme tehát: „az ember általában, és így én is”, „egy egyszerű ember, mint én (is)”, „egyszerű, az embereknek kiszolgáltató, hatalom nélküli ember vagyok, akit azonban Isten a maga erejével tölt el”. Az eredetinek tekinthető „emberfia”-mondások mind ezt a jelentést hordozzák (pl. Mk 8,31; 14,41–42; Mt 11,16–19; Lk 9,44; 11,29–30.32; 12,8–9).

Egészen mást jelentett az „emberfia” a kor apokaliptikus irodalmában (részben a kánoni Dániel könyve, részben az apokrif Énok könyve nyomán): „titokzatos, hatalmas, emberfeletti ember, aki arra lett kiválasztva, hogy meghatározott napon lejjön az égből, és dicsőséges világbíróként a büntetőangyalok segítségével végrehajtsa Isten bosszúját a gonoszokon”. Utólag aztán ezt a szemléletet tükröző emberfia-mondásokat adtak Jézus szájába (pl. Mt 16,27; 19,28; Lk 21,25–28), illetve egyes valódi emberfia-mondásokat apokaliptikus emberfia-mondásokkal vegyítettek (pl. Mk 14,62a-hoz hozzátoldották 14,62b-t), vagy apokaliptikusan átértelmezték őket (pl. Mk 9,9.12-ben). Az Emberfia ezáltal titokzatos messiási cím lett. (A fordításban következetesen különbséget teszek a kettő között oly módon, hogy az eredeti-jézusi értelemben mindig kisbetűvel, az apokaliptikus-messiási értelemben mindig nagybetűvel írom az „emberfia” szót.) Nézzük meg a legfontosabb eseteket!

„A szombat lett az emberért, nem pedig az ember a szombatért, tehát az Emberfia Ura a szombatnak is”(Mk 2,27). – Az „emberfia” elméletileg jelenthette itt Jézust mint embert, valamint az embert általában, s ebben az esetben a mondás értelme ez lenne: Isten az ember javára rendelte a pihenőnapot, ezért az embernek (= minden embernek) szabad azt ebben az értelemben használnia, mintegy „a szombat uraként”, azaz szabad természetes szükségleteit kielégítenie, jót tennie, segítenie, gyógyítania – Isten részéről történő korlátozás nélkül (vö. Mk 3,4). Ebben az esetben persze kis kezdőbetűvel kellene írni az „emberfiát” és az „urat”. – Ennek azonban ellentmond az, hogy Isten iránti feltétlen tisztelete (vö. Mk 10,17-18; 12,29) megtiltotta Jézusnak, hogy önmagát vagy az embert általában az Isten adta rend „urának” nevezze, ténylegesen tehát az apokaliptikus értelemben vett Emberfia és Úr (*küriosz*) jelentéssel van dolgunk. Megerősítheti ezt három további megfigyelés: 1) A *küriosz* igei alakja, a *kürieuein* annyit jelent, mint „úrként bánni egy rabszolgával”, de épp ez az a magatartás, amelyet Jézus

határozottan elvetett önmagára és követőire vonatkozóan egyaránt (Lk 22,25). 2) Az egész mondat „logikátlan”, mert miért következne az Isten által alkotott rendből („a szombat lett az emberért, tehát...”), hogy az Emberfia ura a szombatnak!? Vagyis az Emberfia úr volta tiszta önkényuralomként jelenik meg. 3) Az „is” szócska a mondat végén voltaképpen fölösleges, hiszen nem volt szó más területről, csak a szombatról; de a kifejezés azt sejteti, hogy „még a szombatnak is” ura az Emberfia, vagyis akkora úr, hogy szabadon rendelkezik még az Isten által megszabott renddel is.

A „színeváltozás” hegyéről lejöve Jézus állítólag azt kérdezte tanítványaitól (Mk 9,12): „De hogyan van megírva az Emberfiáról, hogy sokat kell szenvednie és semmibe kell hogy vegyék?” A 10–11. verssel alkotott szövegösszefüggés (feltámadás a halottak közül, s ezt megelőzően Illés eljövetele) egyértelművé teszi, hogy itt a Jézustól idegen, apokaliptikus (Énok-féle) értelemben vett, dicsőséges Emberfiáról van szó. Erről az Emberfiáról viszont sehol sincs megírva az Ószövetségben (és egyáltalán semmiféle emberfiáról), hogy „sokat kell szenvednie”. (Az Ézsaiás 53. fejezetében leírt „Jahve Szolgája” alakját csak a keresztény teológia alkalmazta „Jézusra mint az Emberfiára.”) Ez a mondat tipikus példája a hiteles emberfia-mondások átértelmezésének, illetve a valódi és a nem valódi emberfia-mondások vegyítésének, ugyanis meghúzódik benne a jézusi szenvedés-bejelentések két hiteles eleme is: „sokat kell szenvednie”, „el kell vettetnie” (Mk 8,31).

Megerősíti ezt az értelmezést az az általános érvényű megfigyelés, hogy 1) Jézus szenvedés-bejelentéseiben nincs utalás arra, hogy ő valamikor visszatér majd ítélkezés céljából, holott ez teljesen logikus lenne (Mk 8,31; 9,31; 10,33–34 és ezek párhuzamos helyei); ennek oka aligha más, mint hogy ezeket az összefoglalásokat hiteles jézusi mondásokból állították össze; 2) a Jézus bírói visszatéréssel kapcsolatos Emberfia-mondásokban sosincs visszautalás Jézus szenvedésére, holott ez talán még az előbbinél is logikusabb lenne; ennek oka aligha más, mint hogy a mintaadó, Énok-féle apokaliptikus Emberfia-szemléletből hiányzik a szenvedés mozzanata, mégpedig méltán, hiszen a szenvedés e dicsőséges Emberfia kudarcát jelentené.

Az iménti két bekezdésben mondottak érvényesek arra a kérdésre is, amelyet Lukács szerint a „feltámadt” Jézus tett föl az emmauszi tanítványoknak (Lk 24,26): „Nemde ezeket kellett elszenvednie a Messiásnak, és ily módon bemennie dicsőségébe?” Majd állítólag „elkezdve Mózesről és az összes prófétáktól, az összes írásokban megmagyarázta nekik azt, ami róla szól” (Lk 24,27). Az említett érveket azonban még kettővel ki kell egészíteni: 1) Hogyan mondhatta volna ezt az a Jézus, aki korábban minden dicsőségkergetést szigorúan elutasított (ld. Mk

10,40 és a helyesen, kérdésként értelmezett Lk 22,29–30), s a legvégén is elutasít (ApCsel 1,7–8)? Ha tényleg mondta volna, azzal ugyanúgy visszavonta volna egész tanítását, mintha az utolsó vacsorán fegyvervásárlásra biztatta volna tanítványait (vö. Lk 22,36). 2) Lk 9,22 szenvedés-bejelentésében az emberfia szenvedését „talpra állása” követi, nem pedig bevonulása a dicsőségbe. Nagy kár továbbá, hogy Lukács nem közli, mely „róla szóló” ószövetségi helyeket magyarázott meg Jézus. Ennek legvalószínűbb oka az, hogy ebben a Lukács által feltételezett értelemben egyetlenegy ilyen helyet sem magyarázott meg...

Ugyancsak Jézus szenvedésével kapcsolatos az az Emberfia-mondás, amelyet Máté toldott be egy egészen más témájú szövegösszefüggésbe (Mt 12,38-41). Az írástudók és farizeusok Istentől való „csodajelet” követeltek Jézustól, hogy azzal igazolja küldetésének hitelességét; Máté szerint ő így felelt erre: „Ez a nemzedék csodajelet követel, de Isten nem fog csodajelet adni neki, hacsak nem Jónás próféta jelét. Ahogyan ugyanis Jónás három nap és három éjjel volt a tengeri szörny gyomrában, úgy lesz az Emberfia is a föld gyomrában három nap és három éjjel. A ninivei férfiak felkelnek majd az ítéletkor ezzel a nemzedékkel együtt, és elítélik azt, mert ők már Jónás prédikációjára megváltoztatták gondolkodásukat és életüket...” A betoldás feje tetejére állítja Jézus mondanivalóját, ráadásul nagyon ügyetlenül: Az előző versben Jézus azt mondta, hogy nem kapnak semmiféle csodajelet, most meg állítólag mégis felkínál nekik egy bizonyító csodát, nevezetesen háromnapos sírban nyugvását, vagyis olyan csodában kellene hinnüik, amely még a jövő tárgya! Ráadásul Máté azt is figyelmen kívül hagyta, hogy „a tengeri szörny gyomrában rejtőzést” (amely csupán Jónás kezdeti engedtlenségét jelképezi) a niniveiek nem tapasztalhatták, következésképpen jel sem lehetett számukra! Ha kihagyjuk a betoldást, akkor „varratmentes”, logikus szöveget kapunk, és rögtön világossá válik Jézus mondanivalója: a niniveiek számára Jónás prédikációja volt a „jel”, és kortársai sem kapnak más „jelet”, csak az ő (Jézus) igehirdetését (vö. Lk 11,29–30!).

A következő eset talán a legveszedelmesebb fajtája Jézus apokaliptikus átfestésének, mert (egyetlen mondaton belül!) egy hiteles emberfia-mondást egészít ki egy nem hiteles Emberfia-mondással (ld. fentebb is, Mk 2,27; más témában, de hasonló veszélyes betoldással van dolgunk Mk 10,45-ben is: „...és váltságul adja életét sokakért”). Jézus kihallgatása során a főpap megkérdezte tőle: „Te vagy-e a Messiás, az Áldott [Isten] fia?” Mire Jézus így felelt: „Te mondtad, hogy én vagyok; ámde látni fogjátok az emberfiát az Erő jobbán ülni, és jönni az ég felhőivel” (Mk 14,62). Máté evangélista megfogalmazásában: „...Ezt te mondtad. Viszont én azt mondom nektek: Mostantól fogva látni fogjátok az emberfiát az

Erő jobbán ülni, és jönni az ég felhőivel” (Mt 26,64). Lukács viszont azt írja: „Mostantól azonban az emberfia Isten erejének jobbán fog ülni” (Lk 22,69).

Jézus (hiteles) válaszában megértéséhez tudatosítanunk kell, hogy „az Erő” vagy „az Erős” Isten egyik neve vagy körülírása az Ószövetségben (pl. Iz 9,6; Jer 16,19; Ez 10,5, vagy a Zsoltárok számtalan helyén, pl. 27,1; 31,3; 61,4; 89,9). Az inkvizítorok előtt, akik bizonyítékokat követelnek Jézustól a személyét, illetve küldetését illetően, Jézus a maga csodamentes „istenbizonyítékára” hivatkozik: Isten, akinek Mózes előtti neve Erő (ÉL), erőt ad majd nekem a rám váró terhek elviseléséhez. A „de látni fogjátok” (Máténál a „mostantól fogva látni fogjátok”) arra utal, hogy ellenfelei látható bizonyítékokat akartak, hát mostantól látni fogják, hogy ő, a kiszolgáltatott, halálra ítélt ember Istentől jövő erővel fogja végigjárni útját, és nem fog összetörni; őt oltalmazó Istene nem művel ugyan bizonyító csodákat, de csodálatos erővel tölti el övét. – Látszólag jelentéktelen, valójában ég és föld a különbség Márk/Máté, illetve Lukács szövege között. Márk/Máté azt írja: „(Ámde/Mostantól) látni fogjátok az emberfiát az Erő jobbán ülni.” Ebben három állítás van: „emberfia”, egyszerű ember vagyok – de Isten oltalma alatt állok – és mindezt hamarosan saját szemetekkel láthatjátok majd. Ezzel szemben Lukács: „Mostantól azonban az emberfia Isten erejének jobbán fog ülni.” Azaz: „Mostantól nem egyszerű emberfia vagyok, hanem az [apokaliptikus] Emberfia, aki az Isten jobbán ül [= vele egyenrangú], és a világ dicsőséges bírójaként eljön majd, hogy ítéletet tartson.” (Pontosan erre utal aztán Lukács Péter két beszédében is: ApCsel 2,34–36 és 5,31.)

A mellett, hogy az „és jönni [fog] az ég felhőivel” apokaliptikus betoldás, tartalmi és formai érv is szól. A tartalmi: a felhőkön eljövő Emberfia a Énok-irodalom tipikus alakja (gondolhatnánk Dániel könyve 7,13-ra is, csak hogy az ottani Emberfia nem a földre jön el a felhőkön, hanem az Ősöreghez megy oda). A formai: ez a félmondat nincs benne a tisztán apokaliptikus szemléletű lukácsi mondatban, márpedig ha Lukács megtalálta volna az általa felhasznált Márk-szövegben, biztosan nem hagyta volna ki! Akkor viszont nagy valószínűséggel az történt, hogy Máté építette be ezt a Énok-féle Emberfiára (és/vagy esetleg mégis a Dán 7,13-ra) történő utalást, s aztán az ő evangéliumából került be utólag Márk evangéliumába! (A rend kedvéért azonban meg kell jegyezni, hogy más, alább rögtön említendő összefüggésben Márk 13,26 és Lukács 21,27 is beszél arról – ahogyan Máté 24,30 is –, hogy „az Emberfia eljön felhő(k)ben”.)

Értelmezésemet támogatja még az is, hogy a „valakinek a jobbán ülni” hétköznapi szófordulat volt, bár ez kétségtelenül alapot adhatott az Énok (és/vagy Dániel) nyomán történő átértelmezéshez. Mindenesetre az „és jönni [fog] az ég felhőivel” betoldásával Jézusból apokaliptikus bírót csináltak, aki majd eljön,

hogy bosszút álljon ellenségein. (Ez persze azt is jelenti, hogy a Jézus „második eljövételére” vonatkozó keresztény tanítás nem hivatkozhat Jézusra!)

Az eljövendő Emberfia bírói szerepét már a Jézus-követés, ill. „a kereszt vállalása” kapcsán is megemlítik a szinoptikus evangéliumok, a legvilágosabb megfogalmazásban Mt 16,27: „Mert eljön majd angyalaival az Emberfia, Atyja dicsőségében, s akkor megfizet mindenkinek cselekedetei szerint” (ld. még Mk 8,38; Lk 9,26), de ez az ún. nagy apokaliptikus beszédeknek lesz központi témája (Mk 13., Lk 17. és 21., Mt 24–25. f.); itt ismét Máté megfogalmazása a legjellegzetesebb: „Akkor aztán látszani fog az Emberfia jele az égen, és akkor jajveszékél majd a föld minden népe, és látni fogják, hogy az Emberfia eljön az ég felhőin nagy erővel és dicsőséggel, és elküldi angyalait nagy harsonaszóval. [...] Akkor dicsőséges trónjára ül majd, és összegyűlik előtte minden nemzet, és elkülöníti őket egymástól, ahogyan a pásztor elkülöníti a juhokat a kecskéktől”; „az áldottak öröklik majd Atyjuk országát”, „az átkozottak viszont az örök tűzbe mennek, amely az Ördögnek és angyalainak készült” (Mt 24,30; 25,31–34.41 // Mk 13,26; Lk 21,27).

Az evangéliumok egésze azonban nyilvánvalóvá teszi, hogy mindez csupán az őskeresztények vágygondolkodása és apokaliptikus fantáziálása, amellyel Jézus működésének a keresztre feszítésben megmutatkozott „csődjére” reagáltak. Mert hogyan is hirdethette volna meg magát bosszúálló apokaliptikus Emberfia-Bíróként az a Jézus, akinek egyik legfontosabb üzenete az volt, hogy Isten nem az igazságosság, hanem az irgalmasság Istene (pl. Mt 5,45; 20,1–15; Lk 15,11–32) és az embernek is erre az irgalmasságra kell törekednie (Lk 6,36; Mt 5,38–41.43–45), aki ennek következtében a feltétel nélküli, korlátlan megbocsátást hirdette (pl. Mt 18,21–22.23–33), és aki indulatosan utasította el magától az „igazságosztó” és büntető bírói szerep gyakorlását (Lk 9,54–55; 12,14)? Mert a valódi emberfia-Jézus „nem azért jött, hogy elpusztítsa az emberek életét, hanem hogy megmentse azt” (Lk 9,56; vö. Lk 19,10!).

Fenyegetés

Mindenesetre nyilvánvaló, hogy az Emberfia ítélkező bíróként történő váratlan megjelenése a világ végén (Mk 13,32.36) fenyegetést jelent a Jézus-követők és az egész emberiség számára, és az evangélisták fenyegetésnek is szánták. Szemléltetésül lássunk néhányat ezekből:

„Sokan mondják majd nekem azon a napon: »Uram, Uram! Nem a te nevedben profétáltunk, nem a te nevedben üztünk ki rossz szellemeket, és nem a te nevedben vittünk végbe csodákat?« És akkor megvallom nekik: »Sohasem is-

mertelek titeket! Távozzatok tőlem, ti törvénszegők!» (Mt 7,22–23//Lk 13,25–27)

„[Izrael] fiait pedig Isten kiveti a külső sötétségre: sírás és fogcsikorgatás lesz ott!” (Mt 8,12 // Lk 13,28–29)

„Jaj neked, Koradzin! Jaj neked, Betsaida! Mert ha Tíruszban és Szidónban történtek volna azok a csodák, amelyek nálatok történtek, zsákruhát öltve és habuban ülve régen megtértek volna. Mindazonáltal Tírusznak és Szidónnak elvisselhetőbb lesz a sorsa az ítéleten, mint nektek. És te, Kafarnaum! Vajon az égig fogsz felmagasztaltatni? Az alvilágig fogsz leszállni!” (Lk 10,13–15)

„Azt gondoljátok, hogy az a tizenhatsz, akire rádólt a torony Siloámban, és megölte őket, vétkesebb volt minden más embernél, aki Jeruzsálemben lakik? Mondom nektek: Semmiképpen! De ha meg nem tértek, ugyanígy fogtok elveszni valamennyien.” (Lk 13,4–5)

„... nehogy váratlanul meglepjen titeket az a nap, mint valami csapda: mert rá fog törni mindazokra, akik az egész föld színén laknak...” (Lk 21,34–35)

„... íme, olyan napok jönnek, amikor azt mondják majd: »Szerencsések a meddők; azok az anyaméhek, amelyek nem szültek, és azok az emlékek, amelyek nem szoptattak!« Akkor majd kezdik mondani a hegyeknek: »Essetek ránk!« És a domboknak: »Takarjatok el minket!«” (Lk 23,29–30).

Ezt az apokaliptikus szellemiséget még Jézus példabeszédeibe is belevitték az evangélisták:

„Isten országával úgy áll a dolog, mint amikor az ember magot vetett a földbe, aztán alszik és fölkel, éjjel lesz és nappal, a mag pedig kisarjad és nő, anélkül hogy észrevenné. Öntevékenyen hoz termést a föld, először szarát, azután kalászt, azután érett szemet a kalászbán. Amikor aztán a termés enged, rögtön nekiereszti a sarlót, mert itt az aratás ideje” (Mk 4,26–29). A záradék (mellesleg ószövetségi idézet: Jóel 4,13) a jézusi mondanivalóval ellentétes, apokaliptikus irányultságot ad a példázatnak, a végítélet öldöklő angyalára irányítva az olvasó figyelmét (vö. Jel 14,15!)

A búza és a konkoly példabeszédének (Mt 13,24–30) végére Máté is a végítélet motívumát szűrte be: „Aratás idején aztán majd szólok az aratóknak: »Először a konkolyt szedjétek össze, és kössétek kévébe, hogy elégessék, a búzát pedig gyűjtsétek be magtáramba!«”

Hasonlóan járt el a kerítőháló példázatával is: „A Mennyegek országával megintcsak úgy vagyunk, mint azzal a kerítőhálósággal, amelyet a tóba vetettek, és mindenfajta [halat] összegyűjtött” (Mt 13,47), ugyanis beleépítette a szétválasztás apokaliptikus tételét: „...amikor megtelt, kihúzták a partra, leültek, a jókat edényekbe szedték össze, a használhatatlanokat pedig kidobták” (Mt 13,48),

majd kiáltóan apokaliptikus magyarázatot fűzött hozzá: „Így lesz az e világi élet végén is: kimennek majd az angyalok, különválasztják az igazaktól a rosszakat, és tüzes kemencébe vetik őket: sírás és fogcsikorgatás lesz ott” (Mt 13,49–50).

Ugyanezt az apokaliptikus fenyegetést toldotta be a talentumokról szóló példabeszédbe is: „Vegyétek hát el tőle a talentumot, és adjátok oda annak, akinek tíz talentuma van! Mindannak ugyanis, akinek van, még adatik, és fölöslege lesz, akinek pedig nincs, attól még az is elvételik, amije van. Ezt a használhatatlan szolgát pedig dobjátok ki a külső sötétségre: ott sírás és fogcsikorgatás lesz!” (Mt 25,28–30; vö. Mt 18,34–35!) Valamivel finomabb formában a tíz szűzről szóló példabeszédbe is beékelte az apokaliptikus elemet az evangélium szerzője: „Később aztán megjött a többi szűz is, és így szóltak: »Uram, uram! Nyiss ajtót nekünk!« Ő azonban így válaszolt: »Ámen, mondom nektek, nem ismerlek titeket!» (Mt 25,5–13)

Pontosan ezt a szemléletet tükrözi a terméketlen fügefa példázata is Lukács evangéliumában (13,6–9): „Uram, hagyd meg még ebben az évben is, amíg körs-körül megkapálom és megrágyázom, és ha jövőre gyümölcsöt terem, akkor jó. Ha azonban mégsem, majd kivágod.” Jellemzően apokaliptikus vonás ugyanis, hogy aki egy bizonyos időpontig nem tér meg („Ha jövőre sem...”), annak vége: soha többé nem lesz lehetősége megtérni, és így „üdvözülni” sem fog, ld. Keresztelő János azonos értelmű fenyegetését: „A fejsze pedig már ott van a fák gyökerén: Isten valóban kivág és tűzre vet minden olyan fát, amely nem terem jó gyümölcsöt” (Mt 3,10).

Virrasztás

Teljesen logikusan következik az iméntiekből az evangélisták visszatérő buzdítása a virrasztásra, az ébrenlétre, a résen levésre:

„Vigyázzatok, legyetek éberek, mert nem tudjátok, mikor van a kedvező idő! ... Legyetek hát résen, mert nem tudjátok, mikor érkezik meg a ház ura: este, éjfélkor, kakasszóra vagy kora reggel, nehogy alva találjon titeket, amikor váratlanul megérkezik!” (Mk 13,33.35)

„Tehát legyetek éberek minden időben, és könyörögjete, hogy legyen erőtök elmenekülni mindezeketől, amik történni fognak, és megállni az Emberfia előtt!” (Lk 21,36)

„Nem múlik el ez a nemzedék, amíg mindez meg nem történik.” (Mk 13,28)

„Bizony, mondom nektek: nem végezték Izrael városaival, mire eljön az Emberfia.” (Mt 10,23)

Ugyanezt a szemléletet tükrözi a Lukács evangéliuma 12. fejezetének három kis példázata. Az első: „Legyetek munkaruhában, mécsesetek égjen, és legyetek hasonlóak azokhoz az emberekhez, akik urukat várják, mikor tér vissza a lakodalomból, hogy amikor megérkezik és zörget, tüstént megnyissák neki a kaput. Szerencsések azok a szolgák, akiket résen állva talál az úr, amikor megérkezik.” (35–38. v.) A harmadik: „Ki tehát a hűséges és okos intéző, akit az úr a szolgaszemélyzet fölé fog rendelni, hogy a megfelelő időben kiadja nekik élelemadagjukat? Szerencsés az a szolga, akit az úr ebben a tevékenységben talál, amikor megérkezik...” (42–46. v.) – A középsőnek az a jellegzetessége, hogy Lukács szándéka szerint egészében apokaliptikus figyelmeztetés, de első fele önmagában véve hiteles, erkölcsi jellegű jézusi buzdítás: „Ha a házigazda tudná, melyik órában jön a tolvaj, résen állna, és nem hagyná, hogy betörjön a házába. Ti is legyetek felkészültek, mert az Emberfia abban az órában jön, amelyikben nem feltételeztétek!” (39–40. v.)

Csakhogy az időpont (és a helyszín) számítgatása az apokaliptika egyik tipikus ismertetőjegye, Jézustól azonban idegen: „Isten országa eljövetelét nem lehet kiszámítani, és azt sem lehet mondani: »Íme, itt!« vagy »Ott van!« (Lk 17,20–21 – részletesen ld. az utolsó alpontban).

Noha Jézus hiteles tanítása szerint semmiképp sem lehet azonosítani „az Emberfia eljövetelét” és „Isten országa eljövetelét”, ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy a történeti Jézus már működése legelején kijelentette, hogy „itt a kedvező idő” (Mk 1,15; 10,30), és az ő fellépésével „elérkezett az Isten országa” (Mk 1,15), s ezt később is sokszor megerősítette:

„Amikor látjátok, hogy felhő támad nyugatról, rögtön azt mondjátok: »Eső jön!«, és úgy is történik. És amikor látjátok, hogy déli szél fúj, azt mondjátok: »Tikkasztó hőség lesz!«, és úgy történik. Ti színészek! A föld és az ég arculatának megítéléséhez értetek. Hát ennek a kedvező időnek a megítéléséhez hogyhogy nem értetek?” (Lk 12,54–56); „Az Úr Lelke szállt le rám, [...] hogy követként kihirdessem az Úr kedves esztendejét [...] Ma teljesedett be ez az írás a fületek hallatára” (Lk 4,18–19.21; vö. Lk 19,9); „Hagyjátok, hogy a gyermekek hozzám jöjjenek, ne álljátok útjukat, mert az ilyenek számára van itt Isten országa” (Mk 10,14); „Ha én Isten Lelkének segítségével űzöm ki a démonokat, akkor már el is jutott hozzátok Isten országa” (Mt 12,28 // Lk 11,20) –tehát nem kell arra várni, hogy „majd egyszer” apokaliptikus robajjal betör a világba (ld. még a „növekedési példázatokat”: Mk 4,26–28; Lk 8,4–8); nem, az embernek csak meg kell nyitnia a szívét (vö. Mk 1,15: „...bízátok rá magatokat Istenre”), ki kell nyújtania érte a karját (vö. Lk 17,21b).

Következésképpen Jézus nem mondhatta működése végén, hogy ez a „kedvező idő” a bizonytalan jövőben érkezik el: „Vigyázzatok, legyetek éberek, mert nem tudjátok, mikor van a kedvező idő” (Mk 13,33). Ennek a ténynek a tudomásulvétele fölöslegessé tesz számos teológiai spekulációt, attól kezdve, hogy tévedett-e Jézus a maga „Isten országa eljövételének várásában”, odáig, hogy „a világ végén” eljön-e Jézus másodszor is, és ez mikor következik be.

Rejtett utalások

A fent tárgyalt mondások között is akad néhány, amelyben nem feltűnő az apokaliptikus jelleg vagy a célzás valamilyen apokaliptikus témára, de az alább tárgyalandó eseteknek kifejezetten jellemzőjük a rejtett összefüggés az apokaliptikával. Másfelől „rejtett utalások” helyett talán még célszerűbb lenne „rejtett tagadásokról” beszélni, mivel ezekben az esetekben Jézus határozottan valamilyen apokaliptikus tan ellenében fogalmazza meg tanítását.

Mt 10,26-ot általában így vagy hasonlóképpen szokás fordítani: „...nincs olyan rejtett dolog, ami le ne lepleződnék, és olyan titok, amely ki ne tudódnék.” Ez azonban vagy lapos közhely, vagy teljesen homályos a konkrét jelentése. Egy csapásra megváltozik a helyzet, ha komolyan vesszük az eredeti szöveg szenvedő igealakjait, amelyek Istent írják körül (*passivum divinum*), és azt, hogy az elrejtés (*kalüptein*) és a feltárás (*apokalüptein*) az Ó- és Újszövetségben általában az Istennel kapcsolatos dolgokra vonatkozik; ekkor így hangzik a mondat: „Isten semmit sem rejtett el, amit ne tárna majd fel, és nincs olyan Isten elől elrejtett dolog, amely ismertté ne válnék majd Isten számára.”

Témánk szempontjából csak az első tagmondat jön számításba, üzenete pedig a következő: Isten nyitott az ember felé, nincsenek olyan titkai, amelyeket nem akar közölni az emberekkel. Jézus ezzel alighanem a korabeli apokaliptikusok felfogását akarta cáfolni, azok ugyanis azt állították, hogy Isten csak nekik nyilatkozta ki – álombeli látomásokban, angyali üzenetek által, túlvilági utazásokon – a túlvilág titkait, és ezekben csak a kiválasztottakat szabad beavatni. Jézus szerint azonban minden romlatlan emberi szív „látja” Istent (Mt 5,8), és az örömuzenetnek mindenki számára világitania kell (Mt 5,15 – ld. még az itt következő esetet). De Isten nem afféle „titkokat” leplez le, mint amilyenekről az apokaliptikusok beszéltek (például hogyan „csinálja” Isten az időjárást, mivel foglalkoznak az angyalok és az ördögök, mi lesz az utolsó ítélet „menetrendje”), hanem csak azt tárja föl, amit az embernek valóban tudnia kell Istenről ahhoz, hogy boldog lehessen: azt, hogy Isten feltétel nélkül szereti az embert, ahogyan egy igazi apa („Abba”) a gyermekét (ld. Lk 15,11–32). Ezen túlmenően nincse-

nek olyan „titkok” ég és föld között, amelyeket fontos lenne megtudnunk; Jézus hitelesnek tartható igehirdetésében sosem fordul elő a „titok” (*müsztérion* = misztérium) szó (A Mk 4,11–12 az evangélista szerkesztői megjegyzése).

Az iméntiekkel összhangban mondta Jézus a tanítványoknak: „Amit sötétségben mondok nektek, a világosságban mondjátok el, és amit fülbe sűgva hallotok, hirdessétek a háztetőkről!” (Mt 10,27) Jézus nem akart szektát alapítani, nem a világtól elfordult, csak önmagával elfoglalt „kiválasztottak” csoportját akarta elvezetni az „üdvösségre”, ezért programja (Isten mindenkit meghívó „ország”) a nyílt hirdetést igényli, ellentétben az apokaliptikusok (és Kumrán) gyakorlatával. Ha mégis elvonult, hogy tanítványait elmélyülten oktassa (vö. Mk 9,30–31), vagy otthon „esti korrepetálásban” részesítette őket (vö. Mk 9,33–35; 10,10), akkor ez csak azt a célt szolgálta, hogy helyesen tudják majd továbbadni, amit a „sötétségben”, azaz esténként hallottak. (De tanítása továbbadásának súlyos akadályá lehet a hatalmasoktól való félelem. Meghirdetni azt az „Isten országát”, amely leleplez és elutasít minden emberi uralmat, veszélyes vállalkozás. Ezért nyomatékosan figyelmeztette tanítványait: Ne hallgassátok el az üzenetet a hatalmasoktól való félelmetekben!)

Jézus szenvedés-bejelentéseinek (Mk 8,31; 9,31; 10,33–34) visszatérő befejezése: „Az emberfiának ... [miután sokat szenvedett] ... három nap múltán[újából] talpra kell állnia”. A „három nap múltán” (a görögben *meta treisz hémeras*) semitizmus, jelentése: „rövid időn belül, hamarosan”. Jézus az apokaliptikusoknak „a világ végéhez” kötődő elképzelésével szemben azt hangsúlyozza itt, hogy Isten a halál után hamarosan újból életre kelti az embert, azaz nemcsak őt, hanem minden embert (ld. Az Emberfia alpontban a fogalom tisztázását!) – következőképpen őt is. A „három nap múltán” kifejezést csak Máté és Lukács alakította át „a harmadik naponra” (*té trité hémera*): ez az időpontrögzítés azonban annak a krisztológiai irányultságnak a megnyilvánulása, hogy Jézus „feltámadását” kivételes, csodaszerű eseményként értelmezzék, és „messiási” meg „istenfiúi” mivoltát „bizonyítsák” vele. Ennek megfelelően mind a négy evangélista masszív természeti csodaként prédikálja Jézus feléledését, különösen János (20,24–29).

Úgy tűnik, hogy az Isten országát valamiképpen a vetőmagok példájával szemléltető példázatok mind az apokaliptikus elképzelésekkel szállnak szembe, és Isten országa „eljövetelének” módját írják le:

a) Isten országa nem látványos és fantasztikus csodaként valósul meg, hanem földre vetett magként, „természetes” módon bontakozik ki: „Kiment a magvető, hogy elvesse magját ... Amelyik jó földre esett, százszoros termést hozott” (Lk 8,4–8). „Isten országával úgy vagyunk, mint a mustármaggal, amely a

földön lévő összes magvaknál kisebb, amikor elvetik, de ha egyszer elvetették, felnő, és nagyobb lesz minden kerti veteménynél” (Mk 4,31–32). A Jézus által használt kép különlegessége nem Isten országának eljövendő nagyságában áll, hiszen azt minden zsidó prédikátor lelkes szavakkal ecsetelte. A meglepő mozzanat Isten országának kezdeti kicsisége, hiszen azt várták, hogy apokaliptikus csoda révén hatalommal, lenyűgözően, egy csapásra jelenik meg. Jézus viszont azt mondja: Kisebb minden más magnál... (Másodlagosan persze besorolhatjuk ezt a példázatot is az ún. kontraszt-példabeszédek közé, amelyek az Isten országának kezdete és vége közötti kiáltó különbséget mutatják.) A mondás vége – „... agy ágakat hajt, úgyhogy az ég madarai fészket rakhatnak árnyékában” – Márktól eredő betoldás, amely az eredeti mondanivalót éppen az ellenkezőjére fordítja, mert a végső nagyságra helyezi a hangsúlyt. Az evangélista itt ószövetségi utalásokkal él (Ez 17,23; 31,6; Dán 4,9.18), amelyeket irreális képpé dolgoz fel, hiszen nem léteznek akkora mustárbokrok (pláne fák, ahogyan Máté és Lukács írja), amelyeken madarak fészkelnének.

b) Isten országa nem feltűnően, zajosan, nagy robajjal tör be világunkba, hanem csendesen növekszik, mint a földbe vetett mag, ahogyan ezt a már idézett magvető-példabeszéd (Lk 8,4–8) mellett leginkább a „magától növő” mag – más szempontból már említett – példázata szemlélteti (Mk 4,26–28): „Isten országával úgy áll a dolog, mint amikor az ember magot vetett a földbe, aztán alszik és fölkel, éjjel lesz és nappal, a mag pedig kisarjad, és nő anélkül, hogy észrevenné. Öntevékenyen hoz termést a föld, először szárat, azután kalászt, azután érett szemet a kalászbán.”

c) Isten országa nem valami világvégeként jön el a közeli vagy a ködös jövőben, hanem „szervesen” és fokozatosan „érik meg”, amint ezt a búza és konkoly példázata tanúsítja (Mt 13,24–30): „A Mennyek országával úgy áll a dolog, mint amikor egy ember jó magot vetett a szántóföldjébe. Erre odamentek a gazdához a szolgálói, és így szóltak hozzá: Akarod-e, hogy elmenjünk, és összeszedjük? De ő ezt mondta: Nem, nehogy a konkoly összeszedésekor gyökerestül kitépjétek vele együtt a búzát is! Hagyjátok mindkettőt együtt növekedni az aratásig!”

Isten országának ezt a „szerves”, fokozatos „megérését”, kibontakozását talán még nyomatékosabban szemlélteti a lisztbe vegyített kovász példázata (Lk 13,20–21): „Mihez hasonlítsam Isten országát? Úgy áll vele a dolog, mint a kovással, amelyet egy asszony fogott, elrejtett három mércényi lisztbe, míg végül az egész átkovászosodott.” (A három mércényi kb. 50 kg-ot jelent: ez ugyanolyan apokaliptikus túlzás, mint a nagy fává növő mustármag, hiszen nincs az a házi-asszony, aki közel fél mázsa lisztből sütné kenyeret.) A korabeli apokaliptikusok a világ Isten általi, erőszakos megjavításában reménykedtek (ld. Keresztelő János

prédikációját a Mt 3,10 szerint: „A fejsze pedig már ott van a fák gyökerén: Isten valóban kivág és tűzre vet minden olyan fát, amely nem terem jó gyümölcsöt.”). Jézus azonban úgy látta, Isten más módszerrel dolgozik; úgy, mint az az anya, aki tápláló kenyeret akar készíteni az élvezhetetlen lisztből: beletesz egy kevés kovászt, s az képes olyan erjedési folyamatot elindítani és végbevinni, amely nem erőszakosan és mechanikusan, hanem biológiai módon, szervesen és fokozatosan létrehozza az élvezhető étel alapanyagát.

A legcsattanósabb – és a tájékozatlan olvasó számára valóban tökéletesen rejtett – utalást/tagadást Jézus „názáreti székfoglaló beszédének” (Lk 4,18–19) vége tartalmazza: „Az Úr Lelke szállt le rám, mivel felkent engem, hogy megvigyem az örömezenetet a szegényeknek [...] és követként kihirdessem az Úr kedves esztendejét.” Jézus ugyanis ezen a ponton elhagyta az idézett Ézsaiás-szöveg (Ézs 61,1–2) folytatását, az apokaliptikusok kedvenc tételét (vö. ismét Mt 3,10!): „és Istenünk bosszújának napját” (szó szerint: „a bosszú napját Istenünk számára”)! Ezen elhagyás mellett szól egyrészt egy formai mozzanat, mégpedig az evangélistának e megjegyzése: „Aztán összegöngyölte a könyvtékercset, visszaadta a zsinagógaszolgának, és leült” (20. v.): ez teljesen fölösleges lenne, ha nem azt akarná kifejezni: Jézus éppen itt tett pontot a felolvasott szöveg végére – másrészt pedig az a tartalmi érv, hogy Isten bosszújának elvetése tökéletes összhangban áll Jézusnak a „csak szerető Istenről” szóló tanításával. Csupán a kora keresztény apokaliptikusok „helyesbítik” majd Jézus istenképét, és hirdetik az evangélistáktól kezdve (pl. Lk 19,27) Pálon át (pl. Róm 12,19–20) a Jelenések könyvének szerzőjéig (pl. Jel 6,10 és 8–9. fejezet), hogy Isten bosszújának napja nem marad el, csak későbbre tolódott.

Átkapcsolás

Nevezetesen: átkapcsolás az apokaliptikából a parainézisbe, vagyis az erkölcsi buzdításba, a morálba. Szentírástudományi szakkifejezésről van szó, s azt jelenti: amikor Jézusnak apokaliptikus jellegű kérdést tesznek fel, akkor egyszerűen semmibe veszi a kérdés tárgyát, és az apokaliptikus tartalmú kérdésre erkölcsi tartalmú választ ad. (Mivel itt viszonylag hosszú magyarázatokat kell adnunk, a jobb átláthatóság kedvéért számozással különítem el az előfordulásokat. A felsorolandókon kívül még két helyen feltételezhető ez a jelenség – Mk 13,1–4.28–29 és Lk 19,11.12–27 –, de mivel ezek értelmezésében elég sok bizonytalansággal kell számolni, nem tárgyalom őket.)

1) Mk 13,1–3.9–13: Amikor kifelé ment a templomból, egyik tanítványa így szólt hozzá: „Rabbi, nézd, micsoda kövek és micsoda épületek!” Jézus pedig azt

mondta neki: „Ezeket a nagyszerű épületeket nézed? Semmiképp sem hagyatik itt kő kövön, amely le ne romboltatna majd!” [...] A tanítványok megkérdezték: „Mondd meg nekünk, mikor lesz ez, és mi lesz a jele, hogy mindez megvalósulóban van?” [...] „Ti önmagatokra ügyeljete! ... Ki fognak szolgálatni titeket bíróságoknak [...] Aki végig állhatatos marad, meg fog menekülni.”

A jeruzsálemi templom, ill. annak jövőbeli leromboltatása a beszélgetés témája. Márk-kommentáromban⁶ kimutattam (776–777. láb.), hogy Jézus itt nem a templom fizikai lerombolását „jövendölte meg”, hanem arról beszélt, hogy a templom által jelképezett kultuszt és vallásosságot Isten el akarja törölni, az ő szemében mindez már a múlté. Jézus ugyanis élesen szemügyre vette a „templomi üzemet”, és átlátta annak istenellenességét, akár az áldozatbemutatással kapcsolatos üzletelés (Mk 11,15), akár a templomkincstár dolgában (Mk 12,41–44.40). Átlátta, hogy a templomi kultusz vagy tágabban: az e kultusz által jelképezett vallás az Istenbe vetett bizalom helyett az Istennel folytatott üzletelésre (Mk 11,15), Isten akaratának cselekvése helyett Isten megvesztegetésére (Mt 9,13), az emberekkel való megbékélés helyett az isteni bocsánat elnyerésének technikáira nevel (Mt 5,23–25). Ezért küzdött Jézus maga is e vallásosság ellen, és ezért akart „három nap alatt” (= hamarosan) egy másik „templomot” fölépíteni (feltéve, hogy a Jn 2,19-beli mondását hitelesnek tekinthetjük): azt a „modell-társadalmat”, amelyet ő Isten országának hívott.

A tanítványok azonban az apokaliptikus korszellemtől – és talán messiási elképzeléseiktől is – áthatva félreértik Jézus szavait: A „jelek” és az időpont iránti érdeklődés ugyanis jellemzően apokaliptikus elem: „Mikor lesz ez? És mi lesz a jele...?”

Jézus azonban ügyet sem vet az apokaliptikus kérdésekre, hanem felszólítja őket: „Ti önmagatokra ügyeljete!” – amit értelemszerűen ki lehetne egészíteni ily módon: „... ne pedig az apokaliptikus jelekre!” Vagyis arra ügyeljete, hogy a várható nehéz helyzetekben helyesen viselkedjete!

2) Lk 13,23–24: „Valaki megkérdezte [Jézustól]: «Uram, vajon csak kevesen vannak-e, akik megmenekülnek?» Ő azonban ezt mondta nekik: «Vívjatok élet-halál harcot azért, hogy bemehessetek a szűk ajtón, mert – mondom nektek – sokan törekszenek majd másképp bemenni, de nem fog sikerülni nekik.»”

Értelme szerint s a mi vallási nyelvünkön a „megmenekülnek-e” azt jelenti: „üdvözülnek-e”. Ez az ősegyház problematikája és kifejezésmódja; Jézus azzal foglalkozott, „ki mehet be Isten országába” (vö. pl. Mk 10,25), amint itteni vála-

⁶ Lásd az alábbi linket: <http://www.bokorportal.hu/gromon/index.html>, megtekintve: 2018. július 30.

sza is mutatja. A lényeg azonban az, hogy jellemzően apokaliptikus kérdéssel van dolgunk, hiszen az apokaliptikában nagy jelentőségű volt annak találgatása, hányan és kik „üdvözülnek” majd.

Jézus azonban egyszerűen semmibe veszi a kérdés tárgyát, és az apokaliptikus tartalmú kérdésre erkölcsi tartalmú választ ad: „Kevesen vannak-e?... [Ti] vívjatok élet-halál harcot, hogy bemehesetek [...]!” Azaz: Ne azt találgassátok, kevesen vannak-e vagy sokan, hanem tegyétek meg azt, ami a bejutáshoz szükséges!

Ami a fordítást illeti: az „Igyekeztek bemenni/bejutni!” jellegű megoldások nagyon halványak, hiszen az *agónidzeszthai* ige tulajdonképpen értelme az életre-halálra folytatott küzdelem, amint ezt világosan mutatja Lk 22,44 és a magyar „agonizál” („a halállal küzd”) kifejezés is. Az ilyen súlyú küzdelem elengedhetetlenségére a „láblevágás” (Mk 9,45) és a „keresztfelvétel” (Mk 8,34) képével is utalt Jézus.

A Jézus által használt képben az a döntő mozzanat, hogy az ajtó szűk – vagyis nem arról van szó, hogy az ajtó mögötti terem túl kicsi lenne, és csak kevés embert fogadhatna be. A belépésért folytatott élet-halál harcot tehát nem azért kell vívnunk, hogy „kiszorítsuk onnan versenytársainkat”, hanem azért, hogy „önmagunkat kellően vékonyra tegyük”, és ily módon átférjünk a szűk ajtón.

Jézus szerint ugyanis Isten országa nem túlvilági csodaország, hanem „a szeretet világa”: az a „világ”, az az „élettér”, amelyet Isten szeretetlelkülete hat át és határoz meg (vö. Mt 6,10). Ebbe az „ünnepi terembe” mindenki meghívást kap ugyan, de aki ide, a radikális altruizmus terébe be akar menni, annak le kell vetnie egoizmusát. Ha például a gazdagságán, vagyonán csüng még, akkor meg kell válnia attól, hogy „vékony lehessen”, mint a cérna, amelyet átfűzünk a tű fölé (ld. Mk 10,21.25). Ha még ragaszkodik a jogaihoz, mint az örökségéért aggodó ember vagy a tékozló fiú bátyja, a könyörtelen szolga vagy a szőlő első munkásai, akkor le kell mondania jogairól, és ajándékozó emberré kell válnia (ld. Lk 12,13–14; 15,25–32; Mt 18,23–33; 20,1–15). Sőt, ha még „meg akarja menteni” magát, akkor le kell vetnie (rég, önző) Én-jét is, hogy e „megnyúzódás” révén „megszülhesse” (új, önzetlen) igazi Én-jét (ld. Lk 17,33). Egyszerűen fogalmazva: magától értetődő, hogy az önzetlenség életterébe csak az önzetlenség révén lehet bekerülni, „másképp nem”: az önzés automatikusan kizár belőle.

3) Lk 17,20–21: Amikor a farizeusok megkérdezték tőle, mikor jön el Isten országa, így válaszolt nekik: „Isten országa nem kiszámítható módon jön el, és azt sem fogják mondani: »Íme, itt!« vagy »Ott van!«, mert íme, Isten országa rajtatok fordul!”

Isten országa eljövételének időpontja a kor judaizmusának és apokaliptikájának egyik központi kérdése volt (vö. Dán 9,2), és buzgón kutatták azokat a jeleket, amelyek alapján úgy vélték, rögzíthetik az időpontot.

A „nem kiszámítható módon” kifejezést szó szerint úgy kellene fordítani: „nem szemmel láthatóan, nem megfigyelhetően, nem észrevehető módon”; csakhogy a *paratérészis* a *paratérein* igéből ered, amely azt jelenti: közvetett módon megfigyelni valamit (vö. Lk 20,20-at Mk 12,13-mal), tüneteket megvizsgálni, különösen olyankor, amikor a megismerni kívánt tárgyról lehetetlen is közvetlen tapasztalatot szerezni. (A *paratérészis* szót elsősorban a csillagászatban, időjárási előrejelzésben, horoszkópkészítésben használták.) Ilyen, közvetlenül nem megfigyelhető valóság a jövő is, amelyről a farizeusok érdeklődnek: „Mikor jön el...?” Mivel a kérdés az idővel kapcsolatos, és válaszában első harmadában Jézus ezt az érdeklődést utasítja el, ezért a „nem kiszámítható” fordítás felel meg a tényleges tartalomnak (a bekezdés elején említett kifejezések ugyanis térbeli képzettársításokat keltenek).

Jézus azonban nemcsak az időmeghatározásra irányuló kérdést utasítja el, hanem válaszában második harmadában – kérdés nélkül! – az Isten országa eljövételének-megvalósulásának helyével kapcsolatos találgatásokat is. Ezek egyrészt látványos csodák, csodajelek várásával függtek össze, gondolván, hogy a csodákban „helyileg rögzíthető” Isten működése, „Isten országa”, másrészt a várakozás politikai formáját jelentették, amennyiben Izrael messiási országának megvalósulását értették „Isten országán”.

A két negatív válasz hatásos előkészítése után Jézus válaszában harmadik harmada adja meg a pozitív feleletet, amelynek egyik kulcsa az *entosz* előljárószó helyes értelmezése az eredeti *entosz hümon esztin* kifejezésben. Ennek bevett fordítása a világ minden Újszövetség-kiadásában vagy az „[Isten országa] benne van”, vagy az „[Isten országa] köztetek van” – azonban mindkettőt ki kell zárunk, mert mindkettő helymeghatározást jelent, márpedig válaszában második harmadában Jézus határozottan elutasította az Isten országa eljövételének helyére irányuló találgatásokat!

Pusztán nyelvtani alapon persze lehetséges lenne az „[Isten országa] benne van” fordítás, hiszen az *entosz* előljárószó egyik jelentése „-ban, -ben” – ezt azonban Lukács könnyedén és egyértelműen kifejezhette volna az ilyen értelmű *en* előljárószóval.

Ugyanez vonatkozik az *entosz* másik, „között” jelentésére: „[Isten országa] köztetek van” – csakhogy ennek kifejezésére Lukács mindig az *en meszó hümon* kifejezést használja evangéliumában és az Apostolok cselekedeteiben egyaránt, ld. Lk 2,46; 24,36, ApCsel 1,15; 6,15; 27,21 és különösen Lk 22,27 és ApCsel 2,22.

Van azonban az *entosz*nak harmadik jelentése is: „valakinek a hatókörében, hatósugarában, kartávolságában, hatalmi területén, rendelkezési területén belül, befolyási övezetében”. Persze ha ez csak fizikai közelséget akarna itt kifejezni, akkor egyrészt gyakorlatilag azonos lenne az *en meszó* jelentésével („között”), másrészt mégiscsak „statikus”, azaz helyhatározói értelmű választ adna a farizeusok kérdésére, holott azt Jézus már elutasította. Így aztán csak az *entosz* „dinamikus” alkalmazásáról lehet szó: „a ti hatókörötökben van, ti rendelkeztek velem”, azaz: „tőletek, a ti akaratotoktól és tetteitektől függ, rajtatok áll”, vagy valóban dinamikus megfogalmazásban: „rajtatok múlik”, s még inkább: „rajtatok fordul”, de talán legkifejezőbben a hétköznapi nyelven: „rajtatok áll vagy bukik”. Az egyházatyák közül Tertullianus is így értelmezte.

Az *entosz hümmón esztin* jelentésének tisztázása után már nem nehéz felismerni Jézus válaszában másik kulcsát (amely nélkül lehetetlen is lenne), azt, hogy itt is az apokaliptikából a morálba való átkapcsolással van dolgunk, csak most a legmagasabb szintű elvi megfogalmazásban. Nevezetesen: miután Jézus elutasította az Isten országa eljövételének idejével és helyével kapcsolatos apokaliptikus találgatásokat, rámutat arra, hogy nem mástól (Istentől) kell várnunk, hanem tőlünk függ, rajtunk fordul”, rajtunk áll vagy bukik Isten országának létrejötte, kibontakozása, megvalósulása. Ez a „rajtunk áll vagy bukik” egyaránt jelenti Isten országának „egyszerű” elfogadását, befogadását (vö. Mk 10,15) és az érte végbevitt, élet-halál harc intenzitású erőfeszítéseket, a szükség szerinti „láblevágást” és „keresztfölvételt” (vö. Lk 12,23–24; Mk 9,45; 8,34).